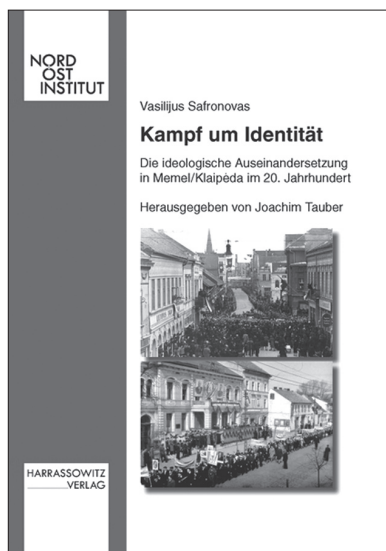

Alda Pura grāmata, manuprāt, ir veiksmīgs piemērs, kā faktiski sarežģītās 20. gadsimta politiskās vēstures problemātiku publicistiski aizraujoši reprezentēt starptautiskajā vidē Igaunijas, Latvijas, Lietuvas pagātni nepārzinošiem lasītājiem, kas tajā nemeklē akadēmisku detalizētību.

Ineta Lipša

Vasilijus Safronovas. *Kampf um Identität: Die ideologische Auseinandersetzung in Memel/Klaipėda im 20. Jahrhundert.* (Veröffentlichungen des Nordost-Instituts, Bd. 20). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015, 342 S. ISBN 9783447103527

Lietuvas vēsturnieka Vasilijus Safronova grāmata “Cīņa par identitāti: ideoloģiskie kari Mēmelē/Klaipēdā 20. gadsimtā” tapusi kā rezultāts 2011. gadā Klaipēdas Universitātē aizstāvētai disertācijai un tajā pašā gadā lietuviešu valodā izdotai monogrāfijai “Pagātne kā konfliktu avots: identitāšu ideoloģiju konkurence Klaipēdā 20. gadsimtā”.¹ Lasītājiem vācu valodā tiek piedāvāts šī darba korigēts un uzlabots variants. Darbā tiek analizētas nacionālās vai nacionālisma ietekmētās identitāšu ideoloģijas Mēmeles/Klaipēdas apgabalā. Autors tās nodala no reliģiskajām, sociālajām u.c. “nenacionālajām” identitāšu ideoloģijām, starp kurām gan, manuprāt, striktas robežas nevar novilkt. V. Safronovs balstās uz konstruktīvistu pieņēmumu, ka cilvēku kolektīvās identitātes veido publiskā komunikācija, kura tad rada savdabīgu publiskajā sfērā

¹ Vasilijus Safronovas (2011). *Praeitis kaip konflikto šaltinis: tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

circulējošu nozīmju sistēmu, kas definē cilvēku piederību valstij un ko autors dēvē par identitātes ideoloģiju (10. lpp.).

Autors ir minējis šādus problēmas izpētes mērķus: veikt Klaipēdas apriņķī aktualizēto identitāšu ideoloģiju nozīmju satura analīzi, atklāt šo ideoloģiju konkurences etapus un ietekmes faktoros, kā arī parādīt pārmaiņas, kas noveda pie identitāšu ideoloģiju konkurences deaktivizēšanas 20. gadsimta beigās. Pētījuma zinātnisko paradigmu veido gan Latvijas zinātnē labi pazīstamās identitāšu konstruktīvisma, atmiņas kultūru, nacionālisma modernistu teorijas, gan mazāk izmantotā postmarksistiskā un poststrukturālā Ernesto Laclau (*Laclau*) un Šantālas Mufas (*Mouffe*) analītiskā diskursu teorija (27.–28. lpp.). Saskaņā ar šo teoriju indivīds identitāti iegūst diskursīvajās praksēs. Diskursīvās prakses noteiktā laikā ir vairākas, un indivīdam ir pieņemamas vairākas no tām, tomēr, veidojot sociālās grupas, vairākums pieņem vienu praksi kā sev izdevīgāko, pārējās ignorējot. Tās sociālās grupas, kas pieņem ignorētās identitātes, kļūst par sociāli “citiem” (*others*). Diskursīvās cīņas rezultātā var veidoties viena otru izslēdzošas identitātes, kas noved pie sociālā antagonisma, kuru var pārvarēt ar hegemonijas (antagonisko diskursīvo prakšu pārartikulācijas – *rearticulation*) palīdzību.² Manuprāt, sintezējot dažādās teorijas, kas balstās ne tikai nacionālisma konstruktīvisma pētniecības, bet arī komunikācijas un kolektīvās atmiņas teorijās, kas vēsturnieku pētījumos Baltijā nav bieži sastopamas, autors ir radījis interesantu un visai netipisku pētniecības teorētisko lauku, kas ļauj analizēt definētās problēmas.

Darbs izraisa interesi vēl vairāku iemeslu dēļ. Vispirms šī monogrāfija piedāvā netipisku skatījumu uz vienu no daudzajiem Eiropas problēmapgabaliem, kas izveidojās pēc Pirmā pasaules kara, sabrūkot impērijām un veidojoties nacionālajām valstīm. Viļņas apgabala, Elzasas–Lotringas, Tešīnas, Sudetu apgabala un daudzu citu līdzīgu teritoriju vēsture līdz šim skatīta galvenokārt caur politiskās vēstures prizmu. Tādējādi pētījums, kas piedāvā paskatīties uz šādas teritorijas vēsturi caur identitāšu ideoloģiju prizmu, ir vērtējams kā novatorisks. Otrkārt, sociālajās zinātnēs identitāšu problēma vairāk raksturota no šodienas perspektīvas, kurā vēsturiskais konteksts bieži tiek ignorēts vai balstās politiskās vēstures radītajās klišējās. Šajā darbā savukārt

² Sk.: Ernesto Laclau, Chantal Mouffe (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. 2nd ed. London: Verso.

tiek piedāvāts uz identitāšu problemātiku palūkoties no vēsturiskās attīstības perspektīvas, aplūkojot to visa 20. gadsimta vēstures notikumu kontekstā.

Grāmatā hronoloģiski tiek analizēti trīs identitāšu ideoloģiju sadursmju laikmeti Klaipēdas vēsturē: 1) 20. gadsimta pirmā puse, kad konkurē lietuviešu un vācu nacionālisms; 2) padomju laiks, kad redzama “padomju” un lietuviešu identitāšu konfrontācija; 3) laika periods pēc 1988. gada ar lietuviešu nacionālisma un patēriņa kultūras (konsumerisma) pretrunām.

Runājot par pirmo posmu, autors apskata gan vācu, gan lietuviešu identitāšu ideoloģijas. Mēmeles etniskā un vēsturiskā savdabība, kura ļāva tai vēl pirms Pirmā pasaules kara veidot savu īpatnu lokālo “mēmeliešu” identitātes ideoloģiju, neļāva tai pilnībā identificēties ar Vācijas imperatoru Hoencollernu namu. Arī franču administrācijas laikā 1920.–1923. gadā vācu sabiedrība samērā pozitīvi attiecās pret plānotās Mēmeles brīvvalsts (*Freistaat Memel*) projektiem, tomēr pēc 1923. gadā veiktās apgabala aneksijas Lietuvas sastāvā vācu tautības iedzīvotājos pieauga provāciskā orientācija – publiskajā retorikā “mēmeliešus” (*Memelländer*) vai Mēmeles vāciešus (*Memelldeutsche*) nomainot ar kategorijām “vācu tauta” (*deutsches Volk*) un “tautas kopība” (*Volksgemeinschaft*). Rezultātā 1939. gada marta iekļaušanu reihā daudzi uzskatīja par “atbrīvošanu” un “atgriešanos Lielvācijā” (*Heimkehr in das Grossdeutsche Reich*).

Mēmeles lietuviešu lokālā identitāte – t.s. Prūsijas lietuvieši, kuri piederēja pie piētistu baznīcas, nespēja sevi vienkārši identificēt ar katolīcīgajiem lietuviešiem. Lietuviešu nacionālismu adaptēja tikai daži Prūsijas lietuvieši, kuri par savas darbības centru izvēlējās Tizīti, nevis Mēmeli. Pēc apgabala iekļaušanas Lietuvā sākās tā lietuviskošana caur institucionāliem, kultūras, izglītības, komunikācijas, kā arī biedrību un partiju kanāliem.

Abu identitāšu ideoloģiju manifestēšanās bija ar lielu konflikt-potenciālu, jo, pēc autora domām, pretrunas skāra pašus šīs ideoloģijas pamatus – vēsturiskos paštēlus un rašanās mītus. Vai Mēmele bija “vecā Austrumprūsijas pilsēta”, vai to 13. gadsimtā “senajiem lietuviešiem” “nolaupīja” “vācieši”, vai 1923. gadā notika lietuviešu “okupācija” u.c. tamlīdzīgi diskursi radīja pretrunas starp kopienām. Kā atzīmē autors, sevišķi svarīgi ir bijuši divi jautājumi: 1) vai lietuvieši ir Mēmeles apgabala pamatiedzīvotāji; 2) kas pirms Vācu ordeņa ierašanās

13. gadsimtā ir apdzīvojis šo apgabalu? Šo jautājumu dominēšana lietuviešu diskursos esot bijusi svarīga, lai leģitimētu lietuviešu “vēsturiskās tiesības” šajā apgabalā. Kopumā, lasot nodaļas par vācu un lietuviešu nacionālisma identitāšu konkurenci, nevilšus gribas vilkt paralēles ar tiem procesiem, kas šajā laikā notika Latvijā un Igaunijā, kurā vācbaltiešu identitāte sadūrās ar latviešu un igauņu nacionālajām identitāšu ideoloģijām. Diemžēl grāmatā autors nav mēģinājis novilkt paralēles un, protams, arī atrast atšķirības ar līdzīgiem procesiem ziemeļos no Mēmeles. Tas nav pārmetums, jo autors tādus mērķus nav nospraudis, tas vairāk ir ierosinājums iespējamai turpmākai pētnieciskai analīzei.

Otrs identitāšu sadursmju laikmets ir Lietuva pēc Otrā pasaules kara, kad apgabalā vērojamas nozīmīgas etniskā sastāva izmaiņas un padomju ideoloģijas dominante, kura atsaucās arī uz Klaipēdas apgabala identitāšu formēšanu. Tajā pašā laikā apgabalā vitālas bija arī lietuviešu nacionālās kultūras iezīmes, simboli un rituāli, kas izpaudās gan lietuvisko ielu nosaukumu atjaunošanā, gan padomju režīmam netipisku vēstures aktoru (mācītāju Kristijona Donelaiša,³ Martina Mažvida⁴ u.c.) akcentēšanā, pieminekļu būvniecībā vai pat apzinātā kultūrpolitikā, kura bija vērsta uz apgabala “lietuviskuma” akcentēšanu. Autora veiktā analīze padomju Klaipēdā liecina, ka arī padomju sistēmā bija iespējams saskaņojot koriģēt padomju un nacionālo identitāšu nozīmes, kas, protams, varēja raisīt arī konfliktsituācijas.

Trešais laikmets ir pēc 1988. gada, kad Mihaila Gorbačova “perestroikas” un “glasnostj” iespaidā Komunistiskā partija zaudēja kontroli pār publiskajiem diskursiem, tajā pašā laikā aktivizējās pirmskara lietuviešu nacionālisma un lietuviešu trimdas diskursi. Padomju vai rusificētās identitāšu simboliskās vienības nomainīja ar lietuviešu nacionālajiem simboliem. Tomēr, tā kā trešdaļa iedzīvotāju Klaipēdā bija krievvalodīgie, tad šī nomaina izsauca arī nozīmju konfliktus, kas lokālajai varai bija jārisina, un to nozīme pieauga arī 21. gadsimtā ar Krievijas t.s. tautiešu politikas īstenošanu. 20. gadsimta 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā notiek arī mēģinājumi atgriezties pie vācu un “Mazlietuvās” identitāšu vienībām. Kuras atmiņas un identitāšu vienī-

³ *Kristijonas Donelaitis* (1714–1780), Prūsijas lietuviešu mācītājs un dzejnieks.

⁴ *Martynas Mažvydas* (1510–1563), Prūsijas lietuviešu mācītājs, lietuviešu grāmatiespiešanas pionieris.

bas transformējas, tiek koriģētas, kuras pazūd, kuras tiek izceltas – tas detalizēti aprakstīts grāmatā.

21. gadsimtā nostiprinājušies lietuviešu nacionālisma diskursiem pilsētā izaicinājumus rada patēriņkultūra, kurai ir tendences ideoloģiju nozīmju saturu fragmentēt, nivelēt un transformēt ar mērķi piesaistīt investīcijas, tūristus vai arī veicināt mārketingu apgabalā.

Grāmatas nobeigumā ir secinājumi, kā arī vispārināti ieteikumi problemātikas pētniecībai citās Baltijas jūras dienvidaustrumu reģiona pilsētu studijās. Domāju, ka autora sniegtie atzinumi ir daudz plašāki un izmantojami etniski un vēsturiski nevienmērīgu teritoriju pētniecībā ne tikai Baltijā, bet arī Viduseiropā. Balstoties uz sava pētījuma rezultātiem, V. Safronovs piedāvā izvērtēt astoņus problēmlokus: komunikācijas lauka un sociālo tīklu lomu, atmiņu kultūras konsolidējošo lomu, attiecības starp centru un perifēriju, varas attieksmi pret identitāšu ideoloģijām, publiskās komunikācijas kontroles apjomus, kā arī ideoloģiju aktualizēto nozīmju attiecības ar lokālajiem kultūras elementiem, kuri ir nozīmīgi vietējo iedzīvotāju identitātē. Tāpat esot jāvērtē aktīvās līdzdalības atkarība no politiskās “konjunktūras” un uz nacionāliem pamatiem balstītās politikas mobilizācija, kas definē “patiesības” un nodrošina mijiedarbību starp organizētām instancēm un individuālām refleksijām.

V. Safronova darbs nenoliedzami ir vērtējams ļoti augstu, jo tas sniedz ne tikai bagātīgu naratīvu materiālu par Mēmeles/Klaipēdas apgabala identitātēm, to transformācijām un sadursmēm, bet ar savu pētniecisko paradigmu var palīdzēt izprast arī līdzīgu apgabalu problemātiku. Lasot “Cīņu par identitāti”, man personīgi gribējās vilkt līdzīgas paralēles ar to, ko es varu novērot pagātnē un mūsdienās, piemēram, Rīgā vai Latgalē, kur identitāšu ideoloģijas nebūt nav tik vienozīmīgas. Ļoti ceru, ka šo grāmatu izmantos ne tikai vēsturnieki vai kultūras antropologi, bet arī mūsdienu nacionālo identitāšu pētnieki, jo darbs ne tikai labi atsedz identitāšu ideoloģijas problēmjautājumus, bet arī vēlreiz pierāda, ka identitātes atrodas dinamiskā pārmaiņu procesā un, līdzīgi kā cilvēkiem vai valstīm, arī tām ir sava pagātne, bez kuras mēs nespējam saprast tagadni vai prognozēt nākotni.

Kaspars Zellis